

Ihmistieteet – tiedettä vai tulkintaa?

Panu Raatikainen

Yhteiskuntatieteiden ja humanististen tieteiden, tai lyhyemmin, ihmistieteiden, asema tieteiden joukossa on monien kiistojen kohteena. Ihmistieteiden ja luonnontieteiden välistä suhdetta koskevassa keskustelussa on perinteisesti ollut vastakkain kaksi kantaa: Toinen näkökanta on painottanut, että sama yleinen tieteellinen menetelmä soveltuu niin luontoon kuin ihmiseenkin ja että ollakseen tieteellisiä ihmistieteiden on täytettävä samat tieteellisyyden kriteerit kuin luonnontieteidenkin. Toinen on korostanut ihmistieteiden olemuksellista erilaisuutta luonnontieteisiin verrattuna, koska ne noudattavat erityistä ymmärtävää menetelmää.

Ensiksi mainitun kannan jyrkimmät reduktionistiset muodot esittävät, että kaikki pätevä tieto ihmistieteissä voidaan ainakin periaatteessa palauttaa luonnontieteisiin. Jälkimmäisen ymmärtävän tai tulkitsevan ihmistieteen perinteen edustajat ovat taas toisinaan päätyneet kokonaan kieltämään objektiivisen tiedon mahdollisuuden ihmistieteiden alueella. Niinpä esimerkiksi tunnetun kanadalaisen filosofin Charles Taylorin mukaan ihmistieteiden tavoitteena on esittää tutkittavan yhteisön sosiaaliin käytäntöihin ja instituutioihin liittyvien sosiaalisten merkitysten tulkintoja eikä tarjota ennustuksia tai kausaalisia selityksiä. Tulkinta ihmistieteissä etenee hänen mukaansa niin kutsutussa hermeneuttisessa kehässä ja erimielisyydet tulkinnoista perustuvat eriäviin intuitioihin. Taylorin mukaan tällaisia tulkintoja ei voida oikeuttaa objektiivisesti (Taylor, 1971).

Samassa hengessä Clifford Geertz, tunnettu antropologi ja keskeinen tulkitsevan lähestymistavan puolestapuhuja ihmistieteissä, vastustaa ajatusta, että ihmistieteiden tulisi pitää mallinaan luonnontieteitä ja pyrkiä löytämään syy-seuraus-suhteita, selityksiä ja objektiivisten ilmiöiden objektiivisia kuvauksia. Ihmistieteiden tulee hänen mukaan pikemminkin lähentyä kirjallisuuskritiikkiä, dramaturgiaa ja muita symbolisen tulkinnan muotoja. Geertz vaatii, että ihmistieteiden tulisi kokonaan

luopua virheellisestä pyrkimyksestä objektiivisuuteen ja totuuteen. Kulttuuristen merkitysten tulkinnat ovat hänen mukaansa subjektiivisia, eikä niiden arvioimiselle ole mitään objektiivisia kriteerejä.

Kun nyt tarkoituksellisen provokatorisessa otsikossani asetan vastakkain tieteen ja tulkinnan, tarkoitan tulkinnalla juuri tulkintaa ymmärrettynä esimerkiksi Taylorin ja Geertzin tapaan jonakin olemuksellisesti objektiivisen arvioinnin tavoittamattomissa olevana asiana.¹ Mikäli ihmistieteet todellakin ovat olennaisesti tässä mielessä tulkintaa, eivät ne siis oikeastaan ole tiedettä ollenkaan.

Yleisemmin, vaikkei näin jyrkkiä johtopäätöksiä kannatettaisikaan, varsin suosittu on ollut näkemys, jonka mukaan ihmistieteet ja luonnontieteet poikkeavat toisistaan jyrkästi ja laadullisesti päämääriltään ja menetelmiltään. Useimmiten tämän on katsottu johtuvan siitä, että ihmistieteet käyttävät erityistä ymmärtävää tai tulkitsevaa menetelmää, tai hieman toisin sanoen, että siinä missä luonnontieteiden tavoitteena on selittäminen ja ennustaminen, ihmistieteissä tavoitteena on ymmärtäminen. Tarkoitukseni tässä kirjoituksessa on tarkastella ja arvioida kriittisesti tämän käsityksen saamia monenlaisia eri muotoja ja niiden puolesta esitettyjä filosofisia perusteluja.²

Ontologinen ja metodologinen monismi

Kysymystä ihmistieteiden ja luonnontieteiden suhteesta, yhteydestä ja erillisyydestä, voidaan tarkastella usealla eri tasolla. *Ontologia* on filosofian osa-alue, joka pyrkii yleisesti selvittämään todellisuuden luonnetta ja sitä, mitä todella on olemassa. Kysymys ihmistieteiden ja luonnontieteiden ykseydestä tai erillisyydestä voidaan ymmärtää ontologiseksi kysymykseksi eri tieteiden tutkimuskohteiden olemassaolosta ja luonteesta: onko ihmistieteellä mitään omaa erityistä kohdetta? Ovatko esimerkiksi sosiaaliset suhteet, yhteiskunnalliset rakenteet, inhimillinen kulttuuri, mentaaliset tilat ja tunteet tai merkitykset itsessään todellisia, vai voidaanko kaikki puhe niistä

¹ Esimerkiksi uuden ajan luonnontieteen suuri ideologi ja visionääri Francis Bacon toisaalta kuvasi luonnontiedettä ”luonnon kirjan” tulkitsemisena.

² Tästä ”ymmärtävän ihmistieteen” perinteestä ks. tarkemmin Raatikainen 2004, luku 3.

palauttaa tyhjentävästi luonnontieteisiin (reduktionismi)? Tai onko epätieteellistä edes puhua tällaisten havaitsemattomien asioiden olemassaolosta – olisiko parempi sulkea ne kokonaan tieteen ulkopuolelle (eliminativismi)? Tällaiset kannat, jotka kieltävät mainitunlaisilta ihmistieteiden oletetuilta kohteilta aidon olemassaolon ja rajoittavat todellisuuden luonnontieteiden käsittelemään todellisuuteen, edustavat *ontologista monismia*.³

Toisaalta ihmistieteitä ja luonnontieteitä voidaan verrata yleisestä *metodologisesta* näkökulmasta ja kysyä, onko niillä yleisesti ottaen samanlaiset päämäärät ja noudattavatko ne samanlaista tieteellistä lähestymistapaa. Myönteistä kantaa kutsutaan *metodologiseksi monismiksi* (joskus myös naturalismiksi). Sen mukaan ihmistieteiden tulisi lähestyä tutkimuskohteitaan pohjimmiltaan samalla tavalla kuin luonnontieteet ovat lähestyneet luonnon ilmiöitä eikä ihmistieteiden ja luonnontieteiden tavoitteilla ja menetelmillä ole mitään jyrkkää laadullista eroa. Vastakkaista kantaa, jonka mukaan ihmistieteillä on oma luonnontieteiden lähestymistavasta jyrkästi ja laadullisesti poikkeava lähestymistapa, kutsutaan *metodologiseksi dualismiksi*. Yleisin ja vaikutusvaltaisin metodologisen dualismin muoto on näkemys, että ihmistieteille on ominaista erityinen ymmärtävä lähestymistapa, jossa inhimillisiä toimijoita tutkitaan jossain mielessä näiden omasta näkökulmasta.

On tärkeää huomata, että vaikka jyrkästä ontologisesta monismista suoraan seuraa metodologinen monismi, päinvastainen riippuvuussuhde ei päde: on mahdollista hyväksyä metodologinen monismi mutta silti hylätä ontologinen monismi eli sallia, että ihmistieteiden tutkimuskohteet ovat aidosti todellisia, mutta vaatia, että niitä lähestytään pohjimmiltaan samalla tieteellisellä lähestymistavalla kuin luonnontieteessä sen omia tutkimuskohteita. Jo sosiologian klassikko Émile Durkheim (1895) edusti tätä kantaa: hänen mukaansa sosiologia tutkii erityisiä sosiaalisia tosiasioita mutta noudattaa samaa tieteellistä menetelmää kuin

³ En tässä kirjoituksessa käsittele reduktionismia ja ontologista monismia sen enempiä, vaan keskityn metodologiseen monismiin ja dualismiin erityisesti ymmärtävän perinteen näkökulmasta. Reduktionistista kannoista ja niiden ongelmista ks. Raatikainen 2004, 27-30, 37-42 (vrt. Raatikainen 2003).

luonnontieteetkin. Suurella osalla ihmistieteiden filosofiaan liittyvästä kirjallisuudesta tämän vaihtoehdon olemassaoloa sekä ontologisen ja metodologisen monismin eroa ei ole kuitenkaan riittävästi tiedostettu.

Kiista metodologisen monismin ja dualismin välillä juontaa juurensa 1800-luvulle. Se sai monella tapaa alkunsa englantilaisen filosofin John Stuart Millin (1806-1873) teoksesta *A System of Logic* (1843). Empiristisen perinteen mukaisesti Mill ajatteli, että kaikki tieto perustuu havaintoon. Millin mukaan tieteellinen tietomme lisääntyy induktiivisen päättelyn kautta yksittäistapauksista yleistykseen. Syy–vaikutus-suhteet Mill tulkitsi empiristisesti pelkiksi havaituiksi säännönmukaisuuksiksi. Erityisen vaikutusvaltaisesti muodostui Millin käsitys selittämisestä. Hänen mukaansa yksittäistapaus selitetään aina esittämällä se yleisen lain erityistapauksena. Seuraava yksinkertaistettu kuvitteellinen esimerkki havainnollistaa ajatusta:

Selitysongelma: Miksi Jussi tärisee?

Selitys:

- (1) Kaikki, joilla on malariakuume, tärisevät.
- (2) Jussilla on malariakuume.

Tätä vaikutusvaltaisesta näkemystä on myöhemmässä kirjallisuudessa kutsuttu selittämisen peittävän lain malliksi (engl. *covering law model*) tai subsumptiotiteoriaksi.

Mill käsitteli uraa uurtavalla tavalla myös erikseen ihmistieteitä, joita hän nimitti moraalitieteiksi (engl. *moral sciences* – saksankielisessä kirjallisuudessa Millin käsite käännettiin idealistisen filosofian vaikutuksesta muotoon *Geisteswissenschaften*, henkítieteet). Mill esitti, ettei näillä ei ole mitään luonnontieteistä poikkeavaa logiikkaa vaan että nekin noudattavat pohjimmiltaan samaa tieteellistä menetelmää. Neekin etenevät aistihavainnosta induktion avulla yleistykseen, ja niissäkin yksittäisen tapahtuman selittäminen tapahtuu esittämällä se yleisen lain erityistapauksina.

Ihmistieteiden erityislaatuisuutta Millin metodologista monismia vastaan nousi puolustamaan saksalainen Wilhelm Dilthey (1833–1911). Dilthey oli vakuuttunut

siitä, ettei ihmistieteiden menetelmää voida palauttaa luonnontieteiden menetelmään, sillä ihmistieteet edellyttävät tutkimuskohteen tai -kohteiden ”sisäisen elämän” tuntemista eli ymmärtämistä. Dilthey käsitti ymmärtämisen jonkinlaiseksi empatiaksi, eläytyväksi ymmärtämiseksi ja toisen henkilön ajatusten ja kokemusten kokemiseksi ”sisältäpäin”. Tavoitteena on tällöin eräänlainen toisen kokemuksen uudelleen eläminen asettumalla tai siirtämällä itsensä toisen asemaan – ”astumalla hänen kenkiinsä”. (Dilthey, 1883).

Loogisen positivismin tieteenfilosofia

Nykyaikaisessa tieteenfilosofiassa erityisen vaikutusvaltainen suuntaus on ollut suunnilleen 1960-luvulle asti niin kutsuttu looginen positivismi tai looginen empirismi. Millin näkemykset saivat jatkossa kannatusta erityisesti sen piirissä. Sille oli ominaista jyrkkä empirismi ja vaatimus ”tieteiden ykseydestä”. Tämä tarkoitti käytännössä paitsi metodologisen monismin myös ontologisen monismin ja reduktionismin hyväksymistä.

Tieteessä on tyypillistä puhua havaittavan maailman lisäksi monenlaisista ihmisaistein havaitsemattomista asioista, kuten elektroneista, geeneistä, viruksista ja mustista aukoista. Näitä on tapana sanoa *teoreettisiksi käsitteiksi* erotuksena *havaintokäsitteistä*. Tämä muodosti positivistien jyrkälle empirismille keskeisen ongelman. Alkuun loogiset positivistit edellyttivät, että sikäli kuin tieteen käsitteet ovat lainkaan mielekkäitä, ne tulee voida kääntää havaintokielelle tai määritellä havaintokäsitteiden avulla. Tätä jyrkkää kantaa on kutsuttu *käännettävyyteeksi* tai *deskriptivismiksi*. Melko pian kävi kuitenkin ilmeiseksi, että vaatimus käännettävyydestä havaintokielelle oli aivan liian vahva: se tekisi tieteestä mahdotonta. Loogisten positivistien keskeinen hahmo Rudolf Carnap totesi jo vuonna 1936, että tieteellisessä kielessä keskeisiä erilaisista taipumuksista eli dispositioista puhuvia ilmaisuja (esimerkiksi vesiliukoinen, särkyvä, rohkea, mustasukkainen) ei kerta kaikkiaan voida palauttaa mihinkään vain havaittavia ominaisuuksia sisältäviin kuvauksiin (Carnap, 1936–37). Hiljalleen huomio hyväksyttiin yleisesti.

Jyrkän empirismin ongelmat ja erityisesti kasvava tietoisuus käännettävyyden mahdottomuudesta johti monet positivistit (esim. Carnap, Hempel ja Nagel) sittemmin sallivampaan ja hienostuneempaan kantaan, jota kutsutaan *instrumentalismiksi* (tällä näkemyksellä oli toki ollut kannattajia jo aiemminkin, esimerkiksi Duhem). Instrumentalismin mukaan teoreettisista käsitteistä ei voida hankkiutua eroon – ne ovat välttämättömiä tieteelle – mutta ne eivät viittaa mihinkään todelliseen. Ne ovat pelkkiä välineitä, ”hyödyllisiä kuvitelmia”, jotka järjestävät ja systematisoivat havaintoja sekä auttavat ennustamaan uusia havaintoja jo tehtyjen havaintojen pohjalta. Tästä tuli vallitseva tieteenfilosofinen käsitys vuosikymmeniksi.

Muita positivistisen tieteenfilosofian tyypillisiä piirteitä olivat empiristisen perinteen mukaiset näkemykset selittämisestä ja kausaatiosta eli syy–vaikutus-suhteesta. Empiristeillä ja positivistilla on ollut lähinnä kahdentyyppisiä käsityksiä selittämisestä. Jyrkimmän kannan mukaan tiede ei selitä mitään vaan ainoastaan kuvaa havaittavia ilmiöitä (mm. Duhem ja Mach). Erityisesti myöhemmät positivistit ovat yleensä olleet sallivampia ja kannattaneet Milliltä periytyvää ajatusta, jonka mukaan yksittäinen ilmiö selitetään esittämällä se yleisen lain erityistapauksena. Erityisesti Hempel on puolustanut tätä selittämismallia, ja sitä onkin usein kutsuttu peittävän lain malliksi ja selittämisen subsumptioteoriksi myös Hempelin selitysmalliksi.

Loogiselle positivismille oli myös luonteenomaista niin sanottu humelainen käsitys kausaatiosta. Ajatus siis oli, ettei mitään tällaista suhdetta löydy todellisuudesta (sellaisen olettaminen olisi metafysiikkaa) vaan että kaikki, mitä todella on olemassa, on havaintojen vastaavuuksia tyyliin ”aina kun havaitaan A, havaitaan B”. Tästä käsityksestä seuraa luontevasti positivismin taipumus samastaa kausaalinen selittäminen yleisen lain erityistapauksena esittämisen (peittävän lain malli) kanssa. Tätä on syytä korostaa, sillä positivismin ja empirismin hylkäävästä, esimerkiksi realistisesta näkökulmasta *kausalisella* selittämisellä voidaan tarkoittaa jotain aivan muuta.

Klassinen empirismi ja positivismi olettivat, että tieteen yleiset väitteet, yleistykset ja lait johdetaan induktiivisen päättelyn avulla havainnoista yksittäistapauksista

yleistyksiin edeten jokseenkin mekaanisesti ja ilman mitään teoreettisia oletuksia tai hypoteeseja. Tätä käsitystä tieteen menetelmästä kutsutaan *induktivismiksi*.

Kaikki nämä positivistiset käsitykset on myöhemmässä tieteenfilosofisessa keskustelussa perusteellisesti kyseenalaistettu (ks. Raatikainen, 2004, luku 2.1.5.). Positivismille olennainen erottelu ”havaittavan” ja ”teoreettisen” välillä on tosiasiaa hyvin epämääräinen ja suhteellinen. Mitään puhtaita havaintoja ei ole olemassakaan, vaan havainto on aina ”teoriapitoista”: esimerkiksi taustateoria ja -uskomukset voivat vaikuttaa siihen, mitä havaitaan, mihin kiinnitetään huomiota ja mitä pidetään merkityksellisenä. Todellisuuden rajoittaminen ihmisaistein havaittavaan on perusteetonta ja ongelmallista: nykyisin tieteenfilosofiassa vallalla oleva realismi hyväksyy, että myös ei-havaittavia teoreettisia olioita on todella ihmismielestä, kielestä ja teorioista riippumattomasti olemassa.

Tämän seurauksena myös empiristiset käsitykset kausaatiosta ja selittämisestä on uudelleenarvioitava. Ei ole enää mitään estettä pitää syy—seuraus-suhdetta todellisena ja mahdollisesti myös ainutkertaisen tapahtumien välisenä suhteena. Näin tapahtuman, ainutkertaisenkin tapahtuman, kausaalinen selittäminen sen syillä, myös ilman mitään yleisiä lakeja, on mahdollista. Induktivistiseen käsitykseen tutkimuksen etenemisestä sisältyi naiivi ja ongelmallinen oletus puhtaista havainnoista, joista induktiivinen yleistys tehdään; havainnon teoriapitoisuus kyseenalaistaa tämän käsityksen. Vaihtoehtoinen näkemys korostaakin *hypoteesien menetelmää* tieteen keskeisenä piirteenä. Sen mukaan tutkija lähtee liikkeelle hypoteesista tai teoriasta, joka on alkuun luova, rohkea arvaus (sitä ei siis ole johdettu induktiolla havainnosta). Hypoteesia kuitenkin testataan kriittisesti havainnoilla: teoriasta päätellään havaittavia seurauksia ja testataan, pätevätkö ne. Jos seurauslauseet pätevät, havainto tukee teoriaa (muttei tietenkään osoita sitä todeksi) – jos ei, havainto kumoaa teorian tai ainakin heikentää sitä. Hypoteesi hylätään tai sitä korjataan, jos havainto tai koe on ristiriidassa hypoteesin oletettaman seurauksen kanssa. Tästä näkökulmasta tiede etenee eräänlaisen yrityksen ja erehdyksen menetelmän avulla.

Ymmärtävä ihmistiede

Hallitseva dualistinen näkökulma on ollut niin kutsuttu ymmärtävän ihmistieteen perinne.⁴ Sen keskeinen ajatus on, että ihmistieteet käyttävät olemuksellisesti erityistä ymmärtävää tai tulkitsevaa menetelmää. Usein se kiteytetään ajatukseen, että ihmistieteiden tavoitteena on ymmärtää tutkimuskohdettaan, kun taas luonnontieteissä pyritään selittämään ja ennustamaan. Yleisesti ilmaistuna ymmärtävän ihmistieteen lähtökohtana on ajatus, että inhimillistä toimijaa tai yhteisöä on tutkittava tämän omasta näkökulmasta. Ihmisen tutkimisessa on sen mukaan otettava huomioon toiminnan perusteet ja toimijan oma näkökulma. Toisin kuin luonnontieteissä, tämän ajatellaan edellyttävän tutkimuskohteen ymmärtämistä (saks. *verstehen*) (ks. Outhwaite, 1975; Martin, 2000). Usein ymmärtävän ihmistieteen pohjalla on ajatus, että toisin kuin luonto, ihmistieteiden tutkima todellisuus on *merkityksellistä* ja edellyttää siksi ymmärtämistä.

Toisinaan on ajateltu, että ihmistieteet edellyttävät kohteen tulkintaa ja että tämä sinänsä jo erottaa ne havaintopohjaisista luonnontieteistä. Suosittu vertaus onkin ollut käsitellä inhimillistä toimintaa, yhteiskuntaa tai kulttuuria ikään kuin tekstinä (ks. esim. Ricoeur, 1981). Joskus ihmistieteitä muista tieteistä erottavana ominaisuutena on pidetty (esim. Taylor, 1971) ymmärtämisen tai tulkinnan *holistisuutta* eli sitä, kuinka osien merkitys on sidoksissa kokonaisuuteen, johon ne kuuluvat, ja päinvastoin (ns. hermeneuttinen kehä).

Diltheyn jälkeen ymmärtävän ihmistieteen perinne on saanut monia muotoja, ja se on nauttinut varsin laajaa kannatusta. Tärkeä vaikuttaja ymmärtävän lähestymistavan kehityksessä on ollut sosiologian suuriin klassikoihin lukeutuva saksalainen Max Weber (1864–1920). Weberin mukaan sosiologian tehtävänä on saavuttaa sosiaalisen käyttäytymisen subjektiivisesti merkityksellisiä (eli toimijoiden omin käsittein esitettyjä) kausaalisia selityksiä. Weberille sosiologia on tiede, joka keskittyy sosiaalisen toiminnan tulkitsevaan ymmärtämiseen ja siten sen kulun ja seurausten syyperäiseen selittämiseen. (Weber, 1922)

Keskeinen vaikuttaja ymmärtävässä perinteessä on ollut ”fenomenologisen sosiologian” isä, itävaltalainen yhteiskuntatieteilijä Alfred Schutz (1899-1959). Schutz tiivistä ymmärtävän ja fenomenologisen lähestymistapansa metodologiset pääopit periaatteissaan, joista erityisen tärkeä on hänen ”sopivuusperiaatteensa” (engl. *the principle of adequacy*). Sen mukaan yhteiskuntatieteellisen teorian on oltava tutkimuskohteelle itselleen ymmärrettävä tämän omilla arkielämän käsitteillä (Schutz 1954). Schutzin mukaan tutkijalla ei ole mitään toivoa ymmärtää sosiaalista todellisuutta, ellei vaadita, että teoriat ja selitysmallit sisältävät vain sellaisia käsitteitä, jotka ovat subjektiivisesti merkityksellisiä toimijalle itselleen; tämä on hänen ”subjektiivisen tulkinnan periaatteensa” (Schutz, 1953). Schutz vaikutti näkemyksineen merkittävästi sekä Garfinkelin perustamaan etnometodologian koulukunnan että Berger ja Luckmannin sosiaalisen konstruktionismin muotoutumiseen.

Englannissa ymmärtävää lähestymistapaa puolusti historiantutkimuksessa R.G. Collingwood (1889–1943) sekä myöhemmin tältä vaikutteita saanut William Dray. Collingwoodin mukaan on kohtalokas virhe rakentaa ihmisluonnon tiede luonnontieteen mallin mukaan ”ulkoapäin” havainnoimalla; ihmisluonto on näet ymmärrettävä historiallisesti ”sisältäpäin” – on tiedettävä asianomaisten ihmisten ajatukset. Collingwood esitti, että historioitsijan olemuksellisenä tehtävänä on uudelleen ajatella historiallisen toimijan ajatukset omassa mielessään. (Collingwood 1946.) Dray vastusti erityisesti peittävän lain selitysmallin soveltuvuutta historiaan. Hän piti kyllä mahdollisena, että inhimillisessä toiminnassa on lainalaisuutta, mutta lisäsi, ettei sellaisen löytäminen vielä tee mahdolliseksi toiminnan todellista ymmärtämistä. Drayn mukaan kausaalinen selittäminen vain katsoo ilmiöitä ulkopuolelta, kun taas inhimillistä toimintaa voidaan ymmärtää vain toimijan näkökulmasta asettumalla itse hänen asemaansa. (Dray, 1957)

Tärkeä ja vaikutusvaltainen ymmärtävän ihmistieteen perinteen suuntaus on ollut amerikkalaisen antropologin Clifford Geertzin (s. 1926) edustama *tulkitseva antropologia*. Geertzin mukaan ihmistieteiden tehtävä on kulttuuristen merkitysten tulkinta. Koska kulttuuri koostuu merkityksistä, sen tutkijan on rajoituttava niiden

⁴ vrt. viite 2.

ymmärtämiseen. Geertz rajoittaa kulttuurintutkimuksen tehtäväksi antaa tulkintoja, jotka perustuvat tutkittavien subjektiivisiin merkityksiin. (Geertz, 1973.)

Myös niin kutsutun analyyttisen filosofian perinteessä (vrt. Raatikainen, 2001) on esitetty ymmärtävän ihmistieteen hengen mukaisia ajatuksia. Tärkeimpiä metodologisen dualismin puolustajia sen piirissä ovat olleet Peter Winch, G.H. von Wright ja Charles Taylor. Englantilainen Peter Winch sai voimakkaita vaikutteita Wittgensteinin myöhäisfilosofiasta, ja sovelsi tämän ”kielipelin”, ”elämänmuodon” ja ”säännön seuraamisen” käsitteitä vaikutusvaltaisessa ihmistieteiden filosofiassaan (Winch, 1958 ja 1964). Tutkijan käyttämät teoreettiset käsitteet on Winchin mukaan voitava palauttaa tutkitun yhteisön käsitteisiin. Winch myös hylkää metodologisen monismin ja ajatuksen, että inhimillistä toimintaa voisi lähestyä luonnontieteiden lähestymistapaa noudattaen. Syy- ja motiivin käsitteet kuuluvat hänen mukaansa aivan eri kielipeleihin.

Winchin ohella toinen tärkeä niin sanotun analyyttisen hermeneutiikan edustaja on ollut suomalainen Georg Henrik von Wright (1916–2003). Myös von Wrightiin vaikutti voimakkaasti Wittgenstein. Von Wright erotti tieteen historiassa kaksi perinnettä, aristoteelisen ja galileisen. Edellisessä selittäminen oli hänen mukaansa teleologista eli selittämistä päämäärien avulla, jälkimmäisessä taas kausaalista. Viimeksi mainitun von Wright tuttuun tapaan samasti peittävän lain mallin mukaiseen selittämiseen yleisten lakien avulla. Myös von Wright väitti Hempeliä ja muita vastaan, että inhimillistä toimintaa ei voida selittää kausaalisesti (toisin sanoen peittävien lakien avulla) vaan että sitä on ymmärrettävä intentionaalisesti eli tavoitteistaan käsin. Von Wright myös kiisti, että motiivin tai tarkoituksen suhde tekoon voisi olla kausaalinen, eli syy–vaikutus-suhde, koska se ei hänen mukaansa ole empiirinen vaan välttämätön looginen suhde. (von Wright, 1971).

Vaikutusvaltainen ymmärtävän lähestymistavan puolestapuhuja on ollut myös edellä mainittu Charles Taylor (s. 1931). Hänenkin lähtökohtanaan on ajatus, että inhimillinen toiminta on merkityksellistä. Sen tulkinta – sen merkityksen ymmärtäminen – edellyttää hänen mukaansa aina edeltävää ymmärrystä. Ymmärtäminen tapahtuu näin aina ”hermeneuttisessa kehässä”, eikä ihmistieteillä ole

käytettävissään mitään puhdasta ja neutraalia havaintoaineistoa, niin kuin Taylorin käsityksen mukaan luonnontieteillä on. Tulkitsijoilla voi hänen mukaansa olla erilaiset taustaoletukset, ja tämän vuoksi myös tulkinnat toiminnan merkityksistä voivat vaihdella. Taylor esittää myös, että merkityksellisen toiminnan tulkinta vaatii viittaamista tulkittavien omiin käsitteisiin, uskomuksiin ja tulkintoihin. Näistä syistä hän päätyy ajattelemaan, että luonnontiede pyrkii todellisuuden objektiiviseen kuvaukseen, mutta ihmistieteellinen tulkinta on subjektiivista. (Taylor, 1971.)

Alustavia metodologisia pohdiskeluja

Usein käsitykset ihmistieteiden ja luonnontieteiden laadullisesta erilaisuudesta perustuvat selvästi yksinkertaistaviin ja virheellisiin käsityksiin niistä. Joskus kuulee esimerkiksi sanottavan, että luonnontieteille on ominaista *kokeellisuus*, kun taas ihmistieteissä kokeilla ei yleensä ole mitään olennaista osaa. Kokeilla on tietysti ollut tärkeä osuutensa nykyaikaisessa tieteessä, mutta niiden merkitystä on usein liioiteltu. Monissa luonnontieteissä, esimerkiksi kosmologiassa, geologiassa ja paleontologiassa, ei ole tehty eikä voida tehdä kokeita. Toisaalta kokeet ovat usein mahdollisia myös ihmistieteissä. Kokeellisen psykologian lisäksi esimerkiksi sellaisessakin ymmärtävän ihmistieteen mallitapauksessa kuin garfinkelilaisessa etnometodologiassa suoritetaan kokeita. Kokeellisuus ei siis muodosta mitään selvää vedenjakajaa ihmistieteiden ja luonnontieteiden välille. Pikemminkin molemmat perustuvat systemaattiseen havainnointiin, ja kokeet ovat siitä eräs erikoistapaus, johon voidaan erityisissä olosuhteissa turvautua.

Yleinen väärinkäsitys on, että luonnontieteiden keskeinen ja olemuksellinen tehtävä on *ennustaminen*. Tähän lisätään usein väite, että ihmistieteissä ennustaminen on periaatteessakin mahdotonta. Joskus ennustuksia voidaan käyttää teorian testaamisessa, mutta tosiasiassa ennustaminen on luonnontieteissäkin mahdollista vain, kun tarkastellaan riittävän yksinkertaisia ja eristettyjä järjestelmiä. Esimerkiksi biologian alalla voi olla jokseenkin mahdotonta ennustaa vaikkapa evoluution kehitystä, puhumattakaan meteorologian mahdollisuuksista tehdä pitkän aikavälin sääennusteita. Niin pyörremyrskyn kuin vallankumouksenkin ennustaminen voi olla

mahdotonta paljon etukäteen, mutta molempia voidaan niiden tapahduttua selittää syistään käsin. Ennusteet eivät toisaalta ole aina ja periaatteessa mahdottomia ihmistieteissäkään. Tässä ei ole mitään laadullista eroa ihmistieteiden ja luonnontieteiden välillä.

On myös esitetty, että luonnontieteet tutkivat *toistuvia* mutta ihmistieteet *ainutkertaisia* tapahtumia. Tämänkin näkemys on yksinkertaistava ja harhaanjohtava. Myös luonnontieteissä tutkitaan ja pyritään ymmärtämään (selittämään) monia ainutkertaisia tapahtumia, esimerkiksi alkuräjähdyttä, elämän syntyä ja dinosaurusten sukupuuttoa. Toisaalta ihmistieteet voivat varsin mainiosti tutkia toistuvia tapahtumia, esimerkiksi joitakin toistuvia riittejä tai vuosittain toistuvia juhlia, kuten ehtoollista, pääsiäistä, vappua tai Halloweenia. Ihmistieteissä voidaan ainakin toisinaan etsiä myös yleisiä säännönmukaisuuksia ja lainalaisuuksia. Aikanaan jo Weber esitti omana suosikkikandidaattinaan niin sanotun Grehamin talouslain, jonka mukaan kahdesta laillisesti käyvästä rahasta huonompi syrjäyttää paremman.

Ymmärtävän ihmistieteen kriittistä arviointia

Ymmärtävä ihmistiede ja metodologinen dualismi vaikuttaa usein perustuvan sille oletukselle, että se on ainoa vaihtoehto jyrkälle positivismille ja behaviorismille. Tosiasiassa näiden kahden välillä on kuitenkin olemassa maltillisempia välittäviä kantoja, mutta ihmistieteissä positivismia kohtaan esitetty kritiikki ei ole kyennyt näkemään mitään välisävyjä jyrkkien ääripäiden välillä – tai sitten on tiedostamatta luisuttu heikommista kannoista jyrkempiin kantoihin. Siksi on hyödyllistä erotella toisistaan hieman kaavamaisesti neljä eri vahvuista kantaa suhteessa ”tutkittavien omaan näkökulmaan” (vastaava erottelu voidaan tehdä myös suhteessa merkityksiin):

(1) *Positivismi* (behaviorismi). Ihmistieteissä ei ole sallittua vedota tutkittavien omaan näkökulmaan. Ihmistieteiden on rajoituttava tutkimaan ulkoista havaittavaa käyttäytymistä.

(2) *Antipositivismi*. Ihmistieteissä on tarvittaessa sallittua ottaa huomioon tutkittavien oma näkökulma.

(3) *Ymmärtävä ihmistiede*. Ihmistieteissä on aina otettava huomioon tutkittavien oma näkökulma.

(4) *Jyrkkä ymmärtävä ihmistiede*. Ihmistieteiden on rajoituttava tutkittavien omaan näkökulmaan.

Keskustelua on perinteisesti leimannut kyvyttömyys tehdä riittävää eroa kantojen 2, 3 ja 4 välillä. On siis ajateltu, että positivismiin ainoa vaihtoehto on 3 tai jopa 4. Tämä ei selvästi kuitenkaan pidä paikkaansa. Erityisesti on eri asia ottaa tarpeen mukaan huomioon, mitä asiat merkitsevät tutkittaville itselleen (vaihtoehto 2) kuin rajata huomio aina pelkästään siihen (vaihtoehto 4). Positivismi ei ole järkevä kanta. On siis perusteltua hyväksyä antipositivismi eli kanta 2. Vahvempiin kantoihin 3 ja erityisesti 4 sen sijaan liittyy monia ongelmia.

Rajoittavuus

Etenkin jyrkän ymmärtävän ihmistieteen vakavin ongelma on sen rajoittavuus. Usein esitetty vaatimus, että ihmistieteiden on rajoituttava tutkittavien omaan näkökulmaan, on suorastaan haitallinen. Inhimillisellä toiminnalla on varsin tyypillisesti paitsi tarkoitettuja myös tarkoittamattomia merkittäviä objektiivisia seurauksia muille ihmisille – seurauksia, jotka eivät välity toimijan tietoisuuteen. Myös henkilön toiminnan olennaisimmat syyt voivat olla muita kuin mitä henkilö itse uskoo tai tiedostaa.

Myös oletus, että kaikkea inhimillistä toimintaa voidaan ymmärtää viittaamatta lainkaan tosiasiallisiin luonnollisiin olosuhteisiin, rajaamalla tarkastelu pelkästään siihen, mitä toimijat ajattelivat tilanteesta, on virheellinen. Tavoitteellinen inhimillinen toiminta voi onnistua tai epäonnistua saavuttamaan sen, mihin se pyrkii. Yritys voidaan ehkä selittää pelkillä toimijan ajatuksilla, mutta sen onnistumista tai epäonnistumista ei aina voida. (Martin, 2000.)

Esimerkiksi historioitsijaa ei kiinnosta vain se, miksi historialliset toimijat tekivät tiettyjä tekoja, vaan myös se, olivatko heidän uskomuksensa tosia vai epätosia. Tämä puolestaan auttaa historioitsijaa ymmärtämään, miksi toiminta oli menestyksellistä tai

epäonnistunutta. Tällöin tutkijan on tiedettävä, miten asiat todella olivat – pelkkä toimijoiden omien tulkintojen tunteminen ei tässä riitä.

Esimerkiksi ennen Yhdysvaltojen sisällissotaa etelävaltioiden puuvillanviljelijät uskoivat virheellisesti, että maaperän tuottavuus voidaan säilyttää loputtomiin eläinlannan avulla. Selittääkseen, miksi puuvillan tuotanto väheni ja miksi tarvittiin lisää maata, ihmistieteen on täytynyt tukeutua käsitteisiin ja teorioihin, jotka ylittävät merkittävästi asianomaisten toimijoiden omat käsitteet ja uskomukset. Tässä tapauksessa tarkastellun yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtäminen edellyttää muun muassa jopa nykyaikaiseen maaperän kemiaan nojautumista. (Nagel, 1961, s. 476)

Tai ajatellaan Kolumbusta, joka ei aikanaan päässyt Intiaan purjehtimalla länteen. Yritys voidaan kyllä selittää puhtaasti hänen uskomuksillaan ja toiveillaan. Hänen yrityksensä epäonnistumisen selittämiseksi on sen sijaan tiedettävä hänen todellinen maantieteellinen sijaintinsa, ei hänen tulkintaansa siitä. Itse asiassa hänen uskomuksensa ja toiveensa ovat tässä merkityksettömiä, sillä Intiaan pääsy toivotulla tavalla oli mahdotonta, ajatteli Kolumbus mitä hyvänsä. (Martin, 2000.)

Ihmistieteessä voi toisinaan olla järkevää ottaa huomioon esimerkiksi sääolosuhteet, kuten pyrittäessä ymmärtämään vaikkapa Napoleonin epäonnistumista Venäjän sotaretkellä tai neuvostoarmeijan murskatappiota Raatteen tiellä talvisodassa. Luonnonympäristöä koskevat tosiasiat voivat siis joskus olla olennaisia ihmistieteellisessä tutkimuksessa. Niiden periaatteellinen huomiotta jättäminen joistakin epäselvistä filosofisista syistä voi johtaa siihen, että tutkittava ilmiö tai tapahtuma jää käsittämättömäksi.

Inhimillisen toimijan käyttäytymistä tai mielentiloja voivat *jossain* tilanteessa parhaimmin selittää esimerkiksi tiedostetun alueelta torjutut traumaattiset kokemukset, (mahdollisesti tietämättä) nautitut kemikaalit tai aivovauriot. Tutkittavan omat tulkinnat toiminnan syistä voivat tällaisissa tapauksissa olla merkityksettömiä, harhaanjohtavia tai jopa karkean virheellisiä.

Ajatellaan esimerkiksi samaania, joka myrkkysieniä nautittuaan saa hallusinaatioita ja

uskoo olevansa yhteydessä henkimaailmaan. Primitiivisiä uskonnollisia uskomuksia ja riittejä voidaan joskus mahdollisesti selittää esimerkiksi voimakkaiden luonnonmullistusten (kuten tulivuorenpurkausten) pelottavuudella ja ylipäänsä luonnonilmiöiden hallitsemattomuudella sekä yleisinhimillisellä tarpeella tuntea hallitsevansa omaa elämää, vaikei alkukantainen ihminen itse asiaa näin selittäisikään. Vastaavasti esimerkiksi psykiatri voi ehkä totuudenmukaisesti selittää skitsofreenisen henkilön käyttäytymistä omasta teoreettisesta näkökulmastaan, joka on varsin toisenlainen kuin skitsofreenikon omat tulkinnat toimintansa perusteista. Kaikki tällaiset uskomukset ovat tietenkin mentaalisina tiloina täysin todellisia ja selittävät osaltaan näiden ihmisten käyttäytymistä. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että ne olisivat tosia.

Ymmärtävän perinteen vahvan linjan perusongelma onkin, että se jättää inhimillisen toiminnan tiedostamattomat syyt ja seuraukset tarkastelun ulkopuolelle. Esimerkiksi kulttuurin tai yhteiskunnan rajaaminen yksilöiden tiedostettuihin uskomuksiin tai tulkintoihin (”merkityksiin”) on huonosti perusteltu ja hyvin rajoittava lähestymistapa. Se tekee inhimillisen todellisuuden kunnollisen ymmärtämisen suurelta osin mahdottomaksi.

Ymmärtävä ihmistiede kehittyi aikoinaan vastalauseena rajoituksille, joita positivismi oli ihmistieteelle asettanut, ja sen ansiona on kieltämättä ollut pyrkimys oikeuttaa tutkittavien uskomus- ja merkityksmaailma tärkeänä tutkimuskohteena ja käyttäytymistä selittävänä tekijänä. Tämä onkin perusteltua, mutta ymmärtävä ihmistiede toi puolestaan mukanaan monia toisenlaisia perusteettomia ja haitallisia rajoittavia vaatimuksia ihmistieteelle. Jyrkän ymmärtävän ihmistieteen rajoittuminen tutkittavien omiin käsitteisiin ja tulkintoihin, ilmiötasolle, sekä niiden yli menevien teoreettisten käsitteiden ja selitysten kieltäminen muistuttaakin jossain suhteessa hyvin paljon jyrkkää empirismia ja positivismia. Englantilainen filosofi Roy Bhaskar (1979) onkin kutsunut tällaista jyrkkää ymmärtävää lähestymistapaa kuvaavasti ”hermeneuttiseksi positivismiksi”.

Sisäinen näkökulma ei ole aina välttämätön

Ymmärtävän ihmistieteen maltillisempi perusväite, että ihmistieteissä on *aina* otettava huomioon tutkittavien oma näkökulma, vaikuttaa sekin heikosti perustellulta. Tämä käy selväksi heti, kun otetaan huomioon se, mitä kaikkea pelkästään ymmärtämisellä voidaan tarkoittaa. Tapahtuman sosiaalisen merkityksen, ilmaisun kielellisen merkityksen tai vaikkapa taideteoksen yleisen merkityksen ymmärtäminen on selvästi ainakin toisinaan mahdollista ilman toimijoiden henkilökohtaisten motiivien tai yleensä tutkittavien oman näkökulman huomioon ottamista.

Ei ole myöskään hyviä perusteita vaatia, että ihmistieteelliseen tutkimukseen sisältyisi *aina* merkitysten tai tutkittavien omien tulkintojen ymmärtämistä. Varmastikin joissakin tilanteissa riittää, että annetaan esimerkiksi rakenteellisia kuvauksia, selityksiä tai yleistyksiä. Esimerkiksi Theda Skocpol (1979) tutki Ranskan, Venäjän ja Kiinan vallankumouksia ja löysi niistä saman rakenteen: vanha valta ajautui kansainväliseen kriisiin, jota se ei kyennyt hallitsemaan, luokkaristiriidat kärjistyivät eikä heikentynyt valtiovalta kyennyt tukahduttamaan liikehdintää. Erityisesti ei ole perusteltua väittää, että ihmistieteissä paras ja ainoa oikea selitys olisi aina sellainen, joka perustuu tutkittavien omiin tulkintoihin tai merkityksiin. Paras selitys voi hyvinkin olla rakenteellinen, kuten seuraavissa yksinkertaisissa esimerkeissä:

Köyhät kaupunkilaiset elävät keskimäärin pidempään kuin maaseudun köyhät, koska ensiksi mainitut pääsevät helpommin terveydenhuoltoon.

Antiikin Rooman orjajärjestelmä luhistui, koska järjestelmä ei kyennyt korvaamaan orjia uusilla orjilla riittävän nopeasti.

Selvästikin ihmistieteellinen selittäminen on toisinaan mahdollista ilman yksilöiden uskomuksiin ja tulkintoihin tai merkityksiin nojaamista.

Esimerkiksi 1990-luvun alun syvä talouslama Suomessa voidaan ehkä selittää osaltaan Neuvostoliiton romahduksella ja Suomen talouden riippuvuudella

itäviennistä. sen selittäminen ei ilmeisestikään edellytä lukemattomien yksilöiden yksittäisten tulkintojen tai merkitysten tutkimista.

Positivistisen tieteenfilosofian osittainen oletaminen

Ymmärtävän ihmistieteen perinteelle on myös ollut luonteenomaista, että se on kriitikittömästi hyväksynyt naiivin empirismin ja positivistisen tieteenfilosofian, kun nämä rajoitetaan koskemaan luonnontieteitä. Usein on vain oletettu, että luonnontieteet todella perustuvat puhtaaseen havaintoon, josta teoriat on johdettu rutiininomaisesti induktiivisella päättelyllä; tätä vastaan on korostettu holistisen tulkinnan (hermeneuttinen kehä) keskeisyyttä ihmistieteissä ja oletettu, että tämä yksin osoittaa metodologisen monismin vääräksi (näin esim. Taylor).

Tieteenfilosofian myöhempi kehitys, esimerkiksi havainnon teoriapitoisuuden korostaminen ja induktivismiin hylkääminen, kyseenalaistaa tällaisen vastakkainasettelun ja osoittaa, että luonnontieteet ovat tässä suhteessa paljon lähempänä ihmistieteitä kuin on oletettu. Myös luonnontieteissä havaintoihin sisältyy välttämättä tulkintaa, ja tutkimusprosessi etenee niissäkin ikään kuin kehänä, jossa alustavia hypoteeseja verrataan yhä laajempaan havaintoaineistoon ja korjataan yhä uudestaan – eikä lopullista ja varmaa totuutta ehkä koskaan saavuteta.

Ymmärtävässä perinteessä on myös tyypillisesti oletettu annettuna positivistien suosima peittävän lain malli selittämisestä. Nykyaikaisessa tieteenfilosofisessa keskustelussa se on kuitenkin kyseenalaistettu. Tieteessä käytetään tosielämässä toisentyypisiä selitysmalleja, esimerkiksi kausaalista selittämistä, joka ei välttämättä edellytä mitään yleisiä lakeja ja jota voidaan soveltaa myös ainutkertaisiin tapahtumiin. Tällöin putoaa pohja perinteiseltä oletukselta, ettei ihmistieteissä voi olla selityksiä, koska ne eivät juurikaan esitä yleisiä lakeja. Ainutkertaistakin tapahtumaa voidaan selittää sen syillä, jotka voivat ihmistieteissä olla vaikkapa toimijan uskomuksia tai toiveita.

Jyrkän relativismin vaara

Jotkut ymmärtävän ihmistieteen muodot myös ajautuvat jyrkkään relativismiin. Tutkittavien oman näkökulman korottaminen perimmäiseksi ja ainoaksi totuudeksi yhdessä sen yleisen ilmiön kanssa, että eri ihmisten ja ihmisryhmien käsitykset voivat olla ristiriidassa keskenään, johtaakin helposti kestävämpään relativismiin. Joissakin ymmärtävän perinteen muodoissa on jopa esitetty, että erilaiset keskenään ristiriitaiset tulkinnat ovat ”yhtä tosia”. Tällöin on päädytty jyrkkään relativismiin kaikkine ongelmineen.⁵

Esimerkiksi Winch (1964) väittää, että uskomusten ja toiminnan rationaalisuus liittyy elämänmuotoon eikä eri elämänmuotojen välinen vertailu ole mahdollista. Taylor (1971) toteaa, että ihmistieteissä tulkinnat etenevät hermeneuttisessa kehässä. Hänen mukaansa erimielisyydet tulkinnoista perustuvat eriäviin intuitioihin eikä tulkintoja voida oikeuttaa objektiivisesti. Geertz (1973) puolestaan vaatii, että ihmistieteiden olisi kokonaan luovuttava virheellisestä pyrkimyksestä objektiivisuuteen ja totuuteen. Kulttuuristen merkitysten tulkinta on hänen mukaansa subjektiivista, eikä niiden arvioimiselle ole mitään objektiivisia kriteerejä. Etnometodologian perinteeseen kuuluvat Hugh Mehan ja Houston Wood (1975) esittävät, että tiedettä on tarkasteltava vain yhtenä todellisuutena monien joukossa ja että jokainen todellisuus on yhtä lailla todellinen. Yksikään todellisuus ei heidän mukaansa sisällä enempää totuutta kuin kaikki muut. Tämänäyttypiset relativistiset kannat eivät ole harvinaisia ymmärtävän ihmistieteen perinteessä. Jyrkkä relativismi on kuitenkin niin ongelmallinen kanta, että sitä on mahdotonta hyväksyä. Muistutettakoon sen ongelmista tässä vain yhden konkreettisen esimerkin kautta: tunnettu tutkimustulos kertoo, että suurin osa autoilijoista pitää itseään paljon keskimääräistä parempana ajajana. On kuitenkin todella vaikea ymmärtää, kuinka ihmeessä he kaikki voisivat olla oikeassa – se on loogisesti ristiriitaista ja selvästikin mahdotonta.

⁵ Jyrkän relativismin ongelmista ks. Raatikainen 2004, luku 2.2.2.

Kolme esimerkkitapausta

Edellä on tarkasteltu kysymystä ihmistieteiden väitetystä metodologisesta erityislaatuudesta ja siihen liittyviä oletuksia ymmärtämisen ja selittämisen vastakkainasettelusta sekä väitteitä tulkinnan objektiivisuuden mahdottomuudesta hyvin yleisellä tasolla. On ehkä hyödyllistä valottaa tätä asiaa vielä muutamien konkreettisten esimerkkien kautta.

Ymmärtäminen vai selittäminen?

Pitääkö paikkansa, että ihmistieteille on ominaista ymmärtäminen mutta ei selittäminen? Tarkastellaan esimerkkinä Paul Willisin tunnettua tutkimusta työväenluokkaisten poikien ”kaveriporukka”-kulttuurista (Willis 1979). Se on hyvä esimerkki laadullisesta kulttuuritutkimuksesta. Sen tutkimusmenetelminä olivat tapaustutkimus, haastattelut ja ryhmäkeskustelut sekä osallistuva havainnointi. Willisin tutkimuksen lähtökohtana oli kuitenkin havaittu yleinen säännönmukaisuus, että brittiläisessä yhteiskunnassa työväenluokan nuoret siirtyvät työväenluokan töihin, ja kysymys siitä, mikseivät he riko tätä perinnettä; miksi he suostuvat vastaanottamaan työväenluokkaisia, heikkopalkkaisia, aliarvostettuja ja ei kovin mielekkäitä töitä. Willisin mukaan on liian helppoa olettaa, ettei heillä ole muuta vaihtoehtoa. Tosi asiassa heihin ei kohdistu mitään selvää pakkoa, vaan he ohjautuvat aliarvostettuihin ammatteihin tietyssä määrin omaehtoisesti. Myöskään älyllinen lahjakkuuden puute ei ilmeisestikään voi selittää ongelmaa. Willis esittää, että työväenluokan poikien oma kulttuuri ja sen kouluvastaisuus, vaikka ne koetaan vahvistavana vastarintana, ovat itse asiassa tehokkain tekijä siinä prosessissa, jonka seurauksena monet heistä päätyvät ruumiilliseen työhön. He tavallaan tuomitsevat itse itsensä tällaiseen työhön. Kaveriporukan identiteettiä vahvistava kulttuuri kääntyy tiedostamattomasti porukoita itseään vastaan.

Vaikka Willisin tutkimus on suurelta osin työväenluokan koulunvastaisten kulttuuristen muotojen etnografia, se ei ole vain merkityksiä ymmärtävä, kuvaava tutkimus vaan selvästi myös selittävä. Se ei myöskään rajoitu tutkittavien omaan tulkintaan asiasta vaan menee paljon niitä syvemmälle. Willisin johtopäätökset eivät

ole vain subjektiivinen tulkinta asiasta vaan laajan havaintoaineiston ja hyvän argumentaation tukema tutkimus, joka perustellusti kyseenalaistaa aiemmat tavat vastata tarkasteltuun selitysongelmaan. Koko ymmärtämisen ja selittämisen vastakkainasettelu näyttääkin keinotekoiselta ja ongelmalliselta.

Vain subjektiivisia tulkintoja: ei totuutta?

Margaret Meadin *Coming of Age in Samoa* (1928) on klassinen ja paljon vaikuttanut antropologinen kenttätutkimus samoalaisten nuorten tyttöjen elämästä ja ajatusmaailmasta. Sen keskeisenä johtopäätöksenä oli, että samoalainen kulttuuri poikkeaa jyrkästi länsimaisesta kulttuurissa: samoalaisessa kulttuurissa nuoruusikään ei liity ahdistuneisuutta ja stressiä, koska samoalaistyöt ovat seksuaalisesti hyvin vapautuneita, harrastavat suruttomasti irrallisia sukupuolisuhteita eivätkä sitoudu liikaa keneenkään toiseen.

Kuitenkin Derek Freeman – jolla oli vuosien kenttäkokemus Samoalla siinä missä Mead vietti siellä vain muutaman kuukauden – on osoittanut teoksessaan *Margaret Mead and Samoa* (1983) laajaan aineistoon nojaten perusteellisesti Meadin tulkinnan ongelmallisuudet. Freeman muun muassa muistuttaa, että tosi asiassa neitsyys on aina arvostettu samoalaisessa kulttuurissa hyvin korkealle. Tämä on vielä vahvistunut, kun samoalaiset 1800-luvulla kääntyivät kristinuskoon. Mead hädin tuskin mainitsee kristinuskoa. Kaiken kaikkiaan näyttää ilmeiseltä, että Meadin kuvaus perustuu enemmän toiveajatteluun kuin tulkinnan huolelliseen testaukseen. Luultavasti myös haastatellut teinitytöt olivat intoutuneet antaneet elämästään varsin väritetyn ja mielikuvituksellisen kuvan.

Tässä ei ole kyse pelkistä erilaisista subjektiivisista tulkinnoista: asettamalla asia laajempaan kulttuurisen viitekehyksen ja ottamalla huomioon tiedetyt tosiasiat, voidaan hyvin perustein todeta, että Meadin antama kuvaus on suurelta osin epätosi. Kysymys tulkinnan totuudesta ja epätotuudesta on tässäkin mielekäs ja tärkeä.

Onko symbolinen tulkinta subjektiivista?

Tarkastellaan lopuksi vielä esimerkkiä taiteentutkimuksen piiristä. Dagfinn Føllesdal (1979) on mielenkiintoisella ja hauskalla tavalla tarkastellut kilpailevia symbolisia tulkintoja Ibsenin *Peer Gyntissä* esiintyvistä Muukalaisesta. Varhaisissa tulkinnoissa Muukalaisen on esitetty symboloivan Ahdistusta. Tämän tulkinnan puolesta voidaankin esittää joitakin perusteita. Muukalainen esiintyy aina tilanteissa, joissa Peer on ahdistunut. Lisäksi Ibsen sai voimakkaita vaikutteita Kierkegaardilta, ahdistuksen filosofilta. Mutta sen lisäksi, että Ibsen itse julkilausutusti irtisanoutui tästä tulkinnasta, se ei kykene selittämään Muukalaisen sanomisia. Toisen tulkinnan mukaan Muukalainen symboloi Kuolemaa. Tämä sopii yhteen sen seikan kanssa, että Peer kokee kuolemanpelkoa tilanteissa, joissa Muukalainen esiintyy. Mutta myöskään tämä tulkinta ei pysty tekemään ymmärrettäväksi Muukalaisen puheita.

Kolmannen, pitkään vallalla olleen (alun perin Martin Svendsenin vuonna 1922 esittämän) ja suositun tulkinnan mukaan Muukalainen onkin Ibsen itse. Tämän tulkinnan puolesta onkin esitetty pitkä luettelo perusteluja. Se sopii yhteen monien tosiasioiden ja tekstin yksityiskohtien kanssa. Toisaalta tekstistä löytyy monia kohtia, jotka tämän tulkinnan puolustajat sivuuttavat ja jotka sopivat huonosti sen kanssa yhteen tai joita se ei selitä. Miksi muukalainen esimerkiksi sanoo: ”Uin melko hyvin vasemmalla jalallani”? Neljännen tulkinnan mukaan Muukalainen onkin Paholainen. Myös tämä tulkinta on saanut paljon kannatusta. Paholaisella on perinteisesti sanottu olevan sorkka oikean jalan tilalla. Peer myös käskää muukalaisen poistua samaan tapaan kuin kiusattu Jeesus Paholaista. Myös joukko muita seikkoja tukee tätä tulkintaa. Tälläkin tulkinnalla on kuitenkin omat ongelmansa. Esimerkiksi, Muukalainen puhuu Paholaisesta kolmannessa persoonassa.

Viides, uudempi tulkinta (jonka esitti Daniel Haakonsen vuonna 1967) esittää, varsin yllättäväsi, että Muukalainen onkin Lordi Byronin haamu. Tämä ensi näkemältä varsin kummalliselta ja kaukaa haetulta vaikuttava tulkinta sopii hämmästyttävän hyvin yhteen monien tekstin yksityiskohtien kanssa. Esimerkiksi, Byron oli varsin hyvä uimari vaikka tämän oikea jalka oli kumpurajalka. Ibsen oli Byronin vaikutuksen

alainen. Tulkinnalle löytyy myös tiedetty vertailukohta. Goethen nimittäin tiedetään paljastaneen, että Faustin Euforion on luotu Byron mielessä.

Ihmistieteellisen tutkimuksen ajatellaan usein noudattavan erityistä hermeneuttista tulkintamenetelmää: tulkinta on prosessi, jossa edetään kokonaisuudesta osiin ja edelleen niistä takaisin kokonaisuuteen. Tulkintatieteissä esiintyvä tieteellinen päättely ei kuitenkaan rakenteeltaan poikkea olennaisesti normaalista tieteessä tosiasiallisesti käytetystä, hypoteesien keksimiseen ja niiden testaamiseen ja koetteluun perustuvasta tieteellisestä päättelystä: Myös ihmistieteissä tutkija esittää taustaoletustensa pohjalta yleisen tulkintahypoteesin. Sitten hän testaa hypoteesiaan suhteessa aineistoon, esim. tekstiin. Tutkija päättelee tulkintahypoteesistaan seurauksia ja selvittää, sopivatko ne yhteen aineiston eri kohtien kanssa. Juuri näinhän tutkimus etenee myös luonnontieteissä.

Johtopäätöksiä

Tiede – yhtä lailla ihmistiede ja luonnontiede – pyrkii kuvaamaan ja selittämään todellisuutta. Tähän sisältyy aina myös tulkintaa, mutta tämä ei tarkoita sitä, että kaikki olisi täysin mielivaltaista ja subjektiivista. Ihmistieteiden tutkima todellisuuden alue kokonaisuudessaan pitää sisällään myös tutkittavien omat tulkinnat todellisuudesta. Ne ovat merkittävä inhimillistä toimintaa aiheuttava selittävä tekijä, joka on tärkeää ottaa tarvittaessa huomioon. Kaikki ihmistieteelliset tutkimusongelmat eivät tätä kuitenkaan vaadi. Erittäin ongelmallinen on oletus, että ihmistieteiden tulee rajoittua tutkimaan vain tutkittavien omia tulkintoja.

Ihmistieteissä on mahdollista aivan normaalien hyvän tieteen periaatteiden mukaisesti kuvata ja selittää objektiivisesti niiden tutkimaa erityistä todellisuuden osaa. Irrationalistiseen subjektivismiin ja jyrkkään relativismiin ei ole syytä sortua. Kun ymmärretään, että tulkinnassakin voidaan pyrkiä objektiivisuuteen, ja toisaalta, että naiivi empiristinen käsitys tieteellisyydestä ei ole pätevä, voidaan todeta, että otsikkomme kysymys on väärin asetettu. Kaikki tiede on tulkintaa, ja tulkinta voi olla tieteellistä. Ihmistieteet ovat tiedettä, jotka tutkivat muun ohessa myös tulkintoja.

Kirjallisuus

- Bhaskar, Roy (1979). *The Possibility of Naturalism*. Sussex: Harvester Press.
- Carnap, Rudolf (1936–37). ”Testability and Meaning I–II”. *Philosophy of Science* 3, 420–471; *Philosophy of Science* 4, 2–40.
- Collingwood, R.G. (1946). *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press.
- Dilthey, Wilhelm (1883). *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. (Julkaistu uudelleen teoksessa Wilhelm Dilthey, *Gesammelte Schriften. Band I*. Stuttgart: B. G. Teubner, 1959.)
- Dray, William (1957). *Laws and Explanation in History*. Oxford: Oxford University Press
- Freeman, Derek (1983). *Margaret Mead and Samoa : Te Making and Unmaking of an Anthropological Myth*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- Føllesdal, Dagfinn (1979). ”Hermeneutics and the Hypothetico-Deductive Method”. *Dialectica* 33, 319–336.
- Geertz, Clifford (1973). ”Thick Description: Toward an Interpretative Theory of Culture”. Teoksessa Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 3-30.
- Martin, Michael (2000). *Verstehen. The Uses of Understanding in Social Sciences*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Mead, Margaret (1928). *Coming of Age in Samoa*. New York: William Morrow.
- Mehan, Hugh & Houston Wood (1975). *The Reality of Ethnomethodology*. New York: Wiley & Sons.
- Mill, John Stuart (1843). *System of Logic: Ratiocinative and Inductive*. (Julkaistu uudelleen: *Collected Works of John Stuart Mill*. London: Routledge, Vols. 7 and 8, 1991.)
- Nagel, Ernest (1961). *The Structure of Science*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Outhwaite, William (1975). *Understanding Social Life: The Method Called Verstehen*. London: George Allen & Unwin.
- Raatikainen, Panu (2001). ”Mitä oli analyttinen filosofia?” *Ajatus* 58, 189–217.
- Raatikainen, Panu (2003) ”Tekeekö tieteen kehitys ihmistieteet tarpeettomiksi?” *Tieteessä tapahtuu* 1/2003, 30–32.
- Raatikainen, Panu (2004) *Ihmistieteet ja filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.

- Ricoeur, Paul (1981). *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation*. Toim. ja käänt. J.B. Thompson. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schütz, Alfred (1953). "Common-sense and Scientific Interpretation in Human Action". *Philosophy and Phenomenological Research* 14, 1–38.
- Schütz, Alfred (1954) "Concept and Theory Formation in the Social Sciences". *Journal of Philosophy* 51, 257–272.
- Skocpol, Theda (1979). *States and Social Revolution: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles (1971). "Interpretation and the Sciences of Man". *Review of Metaphysics* 25: 3-51. Suomeksi teoksessa Raimo Tuomela & Ilkka Patoluoto (toim.) (1976). *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*. Osa 1. Helsinki: Gaudeamus, 214-276.
- Weber, Max (1922). *Wirtschaft und Gesellschaft : Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: Mohr. (Englanniksi *Economy and Society* Vol. 1. Berkeley: University of California Press, 1978.)
- Winch, Peter (1958). *The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Winch, Peter (1964). "Understanding a Primitive Society". *American Philosophical Quarterly* 1, 307–324. (Julkaistu uudelleen teoksessa Bryan R. Wilson (toim.), *Rationality*, 78–111.)
- Willis, Paul (1979). *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Westmead: Saxon House, 1979. (Suomeksi *Koulun penkiltä palkkatyöhön: miten työväenluokan nuoret saavat työväenluokan työt*. Tampere: Vastapaino, 1984.)
- Woodward, James (1984). "A Theory of Singular Causal Explanation". *Erkenntnis* 21, 231–62.
- Wright, Georg Henrik von (1971). *Explanation and Understanding*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Ylikoski, Petri (2002). "Kymmenen haastetta kausaalisen selittämisen teorialle". *Ajatus*. *Suomen filosofisen yhdistyksen vuosikirja* 59, 155–177.

Kirjoitus perustuu Helsingin yliopistossa 20.11.2003 pitämäni Tutkijakollegiumin järjestämään yleisöluentoon, joka puolestaan pohjautui – samoin kuin käsillä oleva kirjoitus – paljolti kirjaani Ihmistieteet ja filosofia (Raatikainen, 2004).